

A CSEHEK ES AZ AUTONÓMIA

A KI MEGSZOKTA, hogy cseh részről csak a csehszlovákiai autonómista törekvések elutasító kritikáját vegye tudomásul, különös tünődéssel fogja lapozni a háborúelőtti cseh politikai műveket, melyek szerzői kisebb-nagyobb eréllyel, de egyforma meggyőződéssel hirdették, hogy a monarchia nemzetiségi problémáit csak a szigorú önkormányzati elvekkel lehet megoldani. Különös változások játszódhatnak le a nemzeti gondolkodásban, ha közben megváltoznak a viszonyok s körülmények, amelyek az eszméket útnak indítják.

A világháború előtt a cseh nép a monarchia mostohagyermekének érezte magát, szenvedett a nemzeti háttérbeszoritottság miatt és egyre erősebb vágygal áhítozott a háromszáz éve megszűnt cseh államiság feltámasztása után. Ezek a vágyak különösen akkor váltak szenvedélyessé, amikor a cseh politikusok irigykedve és sértődötten vették tudomásul, hogy a magyar, a monarchia harmadik nagy politikai nemzete, 1867-ben az osztrák-magyar kiegyezéssel kivívta a magyar államiság elismertetését s ezzel a monarchia keretén belül ugyan, de önállóan érzett, öncélú nemzeti életet kezdetett. Nem így a csehek, akik hiába törekedtek saját nemzeti jogaik egyidejű elismertetésére. A magyar példa azonban vonzólag és csábítóan hatott és az 1867 utáni századvég a kiegyezési párhuzam után sóvárgó cseh törekvésekkel teli.

Ezzel magyarázható, hogy a csehek politikai célkitűzéseiben a világháború kezdetéig egyáltalán nem, vagy csak alig szerepel a monarchia szétrobbantásának gondolata. Ma már a propaganda úgy nevelte át a cseh köztudatot, mintha a legújabbkori cseh, sőt szlovák történelem egyedüli értelme a nemzetek ellen bűnöző Osztrák-magyar monarchia elsöprése lett volna. A valóságban azonban a monarchia könnyű és gyors halálára senki sem számított és a cseh tervek is mindenkor a monarchia keretén belül mozogtak, — ami végeredményben csöppet sem különös, mert a monarchia oly gyorsan elbukott hatalma távolról sem tűnhetett föl a kortársak előtt — ha még politikai ellenfelek voltak is — oly súlytalannak, hogy szertefoszlásával reálisan számolni lehetett volna. Igaz, azóta a kis Ausztria, a nagy monarchia utolsó maradványa is eltűnt az élő hatalmak sorából, a csehek is háromszázéves nélkülözés után visszanyerték államuk függetlenségét, sőt a csehszlovák nemzetegység megeremtésével viszonyaik közt még tán

sokkal nagyobb hódítással dicsekedhetnek, mint akár Hitler Adolf, aki az osztrákokat és szudétanémeteket kebelezte be a germán öntudatra ébredt nagynémet birodalomba.

Persze ebben a kedvezően alakult helyzetben más irányban kezdett fejlődni a cseh politikai gondolkodás is, mint még alig néhány esztendővel előtte, amikor a nagy és elmozdíthatatlannak látszó monarchiával szemben kellett számonkérni a cseh nemzet jogait. A nemzeti autonómia cseh ideológusai hamar elfeledték a nemzeti önkormányzásról kidolgozott szép elméleteket is. A csehszlovák köztársaság alapítói és későbbi vezetői, akik a monarchia nemzetiségi összetételéből vonták le alig egy negyedszázaddal előbb a szigorú konzekvenciákat és a föderalizálás, a nemzetiségi állam harcos hívei voltak, gyorsan revízió alá vették állampolitikai koncepciójukat, amikor merően elzárkóztak azok elől, akik a köztársaságban a nemzetiségi állam elveit akarták érvényre juttatni. Viszont történelmi tény marad, hogy a háború előtt a csehek voltak a nemzeti önkormányzat leglelkesebb hívei: Masaryk még a tökéletes önkormányzatot hirdette a demokrácia alapjának és Benes Ausztriában csak úgy tudta elképzelni a csehnémet kérdés békés rendezését, ha a két népet teljes autonómia választja el egymástól. De a köztársaság alatt még a cseh Rádl Emánuel is destruktívnak számított, amikor a nemzetiségi önkormányzatot propagálta, — s ha Benes a békekonferencia kisebbségi bizottságához intézett jegyzékében még azt ígérte, hogy az új állam nemzetiségi törvényeiben a „svájci elv“ — tehát nyilván az önkormányzati elv — fog érvényre jutni, alig húsz évvel később olyan cseh hangok hallatszottak, hogy Csehszlovákiában a „svájci megoldásra“ még az előfeltételek is hiányoznak. Végül pedig se szeri, se száma azoknak a politikai fejtegetéseknek, amelyek azt bizonygatták, hogy a csehszlovák köztársaság merőben más nemzetiségi összetételű, mint a régi monarchia. A monarchiában még a csehek által számonkért nemzetiségi elvek, az államfordulat után, mintha kényelmetlenné váltak volna. Az elvek és álláspontok azonban ma is érdekesek, különösen ami az önkormányzatról vallott cseh felfogást illeti. Így hát amikor az autonómiáról tartott cseh véleményeket gyűjtögetjük, elsősorban a múltba térünk vissza, nem is olyan régi múltba: csak a háborúelőtti korba, amikor sokszor a csehek követelték a monarchiától ugyanazt, amit később mi követeltünk hiába a csehszlovák köztársaságtól: a nemzeti jogokat és ezeknek egyik teljességét, az önkormányzatot.

MÉG MIELŐTT MEGSZÜLETET volna a világháború cseh jelszava: „Détruisez L’Autriche-Hongrie“, a csehek a monarchia keretén belül keresték problémáik megoldását. A monarchia szétrobbantásának gondolata szinte csak improvizációnak látszik amellet a rendszeres elméleti és gyakorlati munka mellett, amelyet a cseh politikai pártok és vezérek a monarchia alapján állva kifejtettek. Maga Benes Eduárd volt az, aki Palacky nyomán nem sokkal a háború előtt kijelentette, hogy az erős Ausztriában a csehek is védelmet találhatnak Németországgal szemben. Nem is szólva egy Kramár politikai felfogásáról, aki nagyszláv eszméit egyenesen Ausztria elszlávosításá-

val szerette volna megvalósítani. Kramár szerint a szláv túlsúllyal bíró Ausztria tudta volna csak legyőzni a pángermán keleti törekvéseket. S maga Masaryk Tamás, ha nem is volt oly hangos szószólója a monarchián belül érvényesíthető cseh államjognak, mint például a cseh nemzeti-szocialisták, nem is utasította el magától — és pártjától, a realistáktól — ezt a gondolatot. De ha az összes háborúelőtti cseh pártok az államjog alapján álltak is és Ausztria kebelén belül keresték a cseh kérdés megoldását, ennek a politikának igazi ideológusa és teoretikusa Benes Eduárd lehet. „Le problème autrichien et la question tchèque, étude sur les luttes politiques des nationalités slaves en Autriche“ című, 1908-ban Párizsban megjelent művében — amely doktori értekezése volt — aprólékosan kifejtette, miként képzei el a cseh nép existenciáját a monarchiában. A fejtegetésekben — tíz évvel a monarchia teljes bukása előtt — szó sincsen olyan lehetőségekről, hogy a cseh kérdést esetleg a monarchia elleni éllel kellene megoldani. Sőt Benes művének történelmi részében sem található Habsburg-ellenesség. Benes könyve teljesen abban a szellemben íródott, amelyben a csehek annakidején éltek: többnyire békességben a monarchiával, sőt nem is olyan elvétve, jó viszonyban az udvarral, dinasztiával és miniszterekkel, ahogy jó osztrák hazafiakhoz illett. Sem az állam, sem a Habsburgok elleni harcot Benes művében nem lehet fölfedezni: szó van benne az osztrák állam átépítésének tervéről, ellenben a monarchia szétesésének gondolatát, hivatkozással az egyes nemzeteket összekötő történelmi és gazdasági kötelékekre, Benes egyenesen elveti. Benes még a cseh államjog németellenes hitvallóit is figyelmeztette, mily abszurd dolog lenne a lakosság egyharmadának akarata és tiltakozása ellen államot alapítani. Viszont a nemzeti béke alapjául iaz 1848-as alaphoz való visszatérést követelte, tehát a nemzeti önkormányzatot. Ezzel Benes szinte közelebb volt az akkori német, mint cseh állásponthez, mert német részről mindig több hajlandóság mutatkozott a nemzeti alapon történő kettéosztás iránt. A csehek többnyire az ország egységének megbontása ellen voltak.

Benes Eduárd disszertációjában a realizmusért rajong s a cseh politikai pártok közül is Masaryk realistáit érzi magához legközelebb. A realisták pedig — Benes dicsérő szavai szerint — elutasítanak maguktól minden nemzeti romantizmust és számot tudnak vetni Csehország és Ausztria konkrét helyzetével. A realisták a természeti jog alapján állnak — írja Benes — s így kimondottan föderalisták. ők az osztrák problémát és a cseh kérdést decentralizációval, az alkotmánynak föderalista és önkormányzati szellemben való átépítésével akarják megoldani. Az önkormányzati egységek alapját az egyes osztrák tartományok képeznék, úgy ahogy a történelem folyamán kialakultak. A tartománygyűlések illetékességét kibővítenék, a községi önkormányzatokat pedig az igazi demokrácia szellemében szerveznék újjá. A vegyes nemzetiségű vidékeken a cseh-német harcokat egy kerületi rendszer felállításával akarták a realisták megszüntetni. Benes maga pedig ehhez a programhoz a következőket jegyzi meg: Valóban a két nép megbékülése Csehországban csak úgy lehetséges, ha a két nép teljes autonómiát élvez. El kell választani egyiket a másik-

tól. Ahhoz, hogy két vagy három nép — mint Svájcban például — együtt és békességben éljen, hosszú történelmi fejlődésre van szükség, Ausztriában viszont nincsenek ilyen hagyományok, s ha voltak, elpusztították őket. Évszázados harcok állanak mögöttünk, s a harcok nem hogy szünnének, de napról-napra élesebbé válnak. Így nem marad más hátra, mint a kerületek bevezetése, ahol a nemzetiségek többé-kevésbé saját uraik lennének. Természetesen ez sem szüntetné meg teljesen a harcokat, de számos konfliktus-lehetőséget küszöbölne ki. Az állam a nemzetek feladatává tenné, hogy kedvük szerint igazgassák magukat. Az állam csak arra szorítkoznék, hogy rendet tartson és biztosítsa a közélet zavartalan menetét: így minden nemzet erejéhez mérten fejlődhetne és senki sem vádolhatná az államot, hogy ezt vagy azt előnyben részesíti. A bírósági és közigazgatási beosztás is természetesen a nemzetiségi határoknak felelne meg. A realisták éppúgy üdvözlik a nemzetiségi megosztást a községekben, naint az országos hivatalokban vagy a tartománygyűlésen, ahol nemzetiségi kúriákat szeretnének látni. Végül külön kisebbségi védelmet vezetnének be olyan esetekben, ahol a települési viszonyok miatt a nemzetiségi határokat nem lehet maradéktalanul meghúzni. Ilyen szellemben képzelte el Benes harminc évvel ezelőtt Ausztria nemzetiségi föderalizálását. És a sors úgy akarta, hogy 1938-ban ugyanezek a problémák foglalkoztassák Benes Eduárdot, azzal a különbséggel, hogy az államhatalmat és a centralizmust a csehek, a nemzetiségi föderalizálás követelményét a németek képviselték. És igen könnyű felfedezni, hogy 1938-ban Benes Eduárd ugyanazzal a terminológiával szövegezte meg ellenjavaslatait a szudétánémet követelésekre, mint amilyennel 1908-ban disszertációját írta. Az is figyelemreméltó, hogy Benes könyve élénken különbséget tesz a csehek és a szlovákok között. A javaslatok akkor és most sem váltak valósággá.

BENES FÖDERALISTA TERVEIT és általában a cseh politikai pártok államjogi programját 1914-ben a nyílt monarchia-ellenesség váltotta föl. Ennek gyümölcse lett 1918, a monarchia halála és a csehszlovák köztársaság születése. A föderalista tervek ugyanazon a földön csak húsz év után, 1938-ban váltak újra aktuálissá, amikor a köztársaság nemzetiségi ellenzéke a csehszlovák centralizmussal szemben teljes erővel az autonómiát kezdte követelni. De akik harminc évvel ezelőtt az autonómiáért harcoltak, rég revízió alá vették meggyőződésüket. Ennek tudható be, hogy 1918 óta a háborúelőtti cseh autonomista és föderalista ideológusok vezetésével a csehszlovák köztársaság egyenesen haladt a centralizmus útján. Csak amikor a köztársaság huszadik évében a nemzetiségek — különösen a Harmadik Birodalom és az osztrák csatlakozás hatása alatt a szudétánémetek — annyira megerősödtek, hogy követeléseik fölött többé nem lehetett napirendre térni, — csak akkor vetődtek fel újra az autonómia és a nemzetiségi föderalizmus eszméi. A csehszlovák kormány utolsó ellenjavaslata a szudétánémet-párt úgynevezett karlsbadi pontjaira 1938 szeptember 10-én látott napvilágot. Ugyanaznap Benes köztársasági elnök rádióbeszédében indokolta meg a kormány javaslatát, amely

nagy általánosságban a nemzetiségi egyenjogúság elvét szögezte le. Az 1908-ban megjelent doktori értekezés hangja nagyon emlékeztet erre az 1938 szeptemberében elhangzott beszédre és javaslatra. Csak Benes 1938-ban elfelejtette 1908-ban megjelent művének lényegét, azt, amit harminc évvel ezelőtt így fogalmazott meg: „Valóban a két nép megbékélése Csehországban csak úgy lehetséges, ha a két nép teljes autonómiát élvez. El kell választani egyiket a másiktól.“

A csehszlovák kormány az állam egységére és oszthatatlanságára való hivatkozással utasította el a területi autonómia követelését. A szudétánémetek viszont keveselték a csehszlovák javaslatot és amikor Hitler 1938 szeptember 12-i nürnbergi beszéde után a szudétánémet-ség forrongani kezdett, a békés megegyezést lehetővé tevő tárgyalások végleg megszakadtak. Henlein Komád szeptember 15-én már a német-birodalmi rádió útján szól a szudétánémet-séghez és a szudétánémet vidékeknek a birodalomhoz csatolásában jelöli meg mozgalmának célját. A szudétánémet párt úgy változtatta meg politikai programját, mint maguk a csehek a világháború kitörésekor: az autonómia és föderalizálás helyébe a független elszakadás lépett. A szudétánémetek is az önrendelkezés jogára hivatkoztak, akárcsak a csehek 1918-ban. A párhuzamok és az ismétlések szinte kísértetiesek.

De ahogy a föderalizálásra és az autonómiára vonatkozó cseh vélemények is másképpen hangzottak, amikor a csehek követeltek, és másképpen, amikor a csehektől követeltek — éppen olyan célzatos különbség jelentkezett az úgynevezett önrendelkezési jog magyarázatában is. Érdekes dokumentum erre a nemzeti szocialista — Benes-párti — Ceské Slovo 1938 szeptember 14-i fejtegetése az önrendelkezésről. Eszerint a németek 1918-ban sem értették meg a wilsoni önrendelkezési jogokat és 1938-ban sem értelmezik őket helyesen. Mert az önrendelkezési jog csak idegen uralom alatt élő nemzeti egységeket illet meg, nem pedig nemzetek töredékeit. Ezért a mai Csehszlovákia területén kizárólag a cseh, illetve a csehszlovák nemzetnek volt önrendelkezési joga, mivel az egész nemzet idegen uralom alatt élt. De a legérdekesebb, hogy a cseh nemzeti szocialista sajtó ideológiája szerint az úgynevezett nemzeti kisebbségek azért kerültek a mai Csehszlovákiához, mert az 1918-ban létrejött csehszlovák állam ezeréves határain belül éltek. A mai status quo változtathatatlanságát tehát két csehszlovák előjoggal indokolja: az egyik az önrendelkezés előjoga, a másik a történelmi határok előjoga. Mert senki előtt sem lehet kétséges, hogy akármelyik középeurópai nemzet az önrendelkezési jogok és a történelmi határok hasonló elméletével egészen más eredményekre jutna, mint a Ceské Slovo ideológusa. Csak kuriózumként említjük, hogy ezek szerint a világháború előtt a lengyeleknek egyáltalán nem lett volna önrendelkezési joguk a németekkel, osztrákokkal és oroszokkal szemben, mert Németországban, Ausztriában és Oroszországban csak lengyel „néptöredékek“ éltek. És problematikussá válik az is, vajjon a cseh elmélet szerint a szlovákságnak volt-e önrendelkezési joga a régi Magyarországon, mivel a csehszlovák nemzetegység szempontjából a szlovákság csak Magyarországon élő „néptöredék“ volt. A történelmi határok elmélete pedig különösen kényessé válik,

ha arra gondolunk, hogy ilyen többfajta van. De a csehek görcsösen ragaszkodtak előjogaikhoz, mert felfogások szerint Csehszlovákia csak teljes nagyságában volt életképes. Anglia és Franciaország felé különös hangsúllyal említették azt is, hogy Csehszlovákia csak eredeti formájában, illetve „természetes és történeti“ határai birtokában töltheti be szövetségi funkcióját. De cseh koncepció szerint az említett önrendelkezési jog, történelmi határok és a stratégiai szempontok nemcsak mindennemű területi változást zárnak ki, hanem az úgynevezett területi autonómiát is. Cseh vélemény szerint ugyanis a területi autonómia csak átmenet az önkormányzatot élvező nemzetiségek teljes elszakadásához.

1938 szeptemberében azonban minden álláspont hamar túlhaladottá vált. Így a területi autonómia mellett vagy ellene szóló állásfoglalások is. Henlein rádiószózata szeptember 15-én már az önrendelkezésre hivatkozik és csatlakozást kér; az önkormányzatot nem is említi. Szeptember 17-én pedig az Egyesült Magyar Párt is határozatot hoz Pozsonyban, melyben számonkéri a magyarság önrendelkezési jogát és ennek kifejezőjét — a népszavazást. A pusztai autonómia nem program többé a németek és magyarok számára. De Program maradhatott-e az eredetileg elgondolt autonómia, mikor a kormánytöbbség merev elutasítása megghiúsította e program valóra-váltását? Igen, lehet, hogy sok minden másképp történt volna, ha a mérvadó és illetékes cseh vélemények oly megértéssel kezelték volna a nemzetiségi autonómia kérdését, mint például a gyakorlati politikától távolálló szociológus, Rádl Emánuel. Rádl különös érdeme, hogy nem 1908-ban volt az autonómia híve, mint Benes, hanem 1928-ban, amikor megjelentette „A csehek és németek harcáról“ szóló könyvét. Rádl fejtegetéseit az elfogult cseh nacionalizmus felhördüléssel fogadta, de az idő részben Rádlt igazolta, mert tíz évvel könyve megjelenése után éppen az autonómia megtagadása váltotta ki Csehszlovákia bukását. Rádl az autonómia alapján képzelte el a csehszlovákiai nemzetiségek együttélését, e nemzetiségek együttélését, mert Rádl 1928-ban még nem tudhatta, hogy 1938-ban a nemzetiségek az autonómiát azért fogják követelni, mert a békés együttélés megghiúsult és Benes 1908-ban kimondott igazsága válik be: az autonómia arra kell, hogy a két népet elválassza egymástól. Rádl tanai megmaradtak elméletnek, ideáknak, amelyet senki sem követett: legkevésbé az események, amelyek ahelyett hogy Rádl elméleteinek gyakorlati alkalmazásával elsimították volna a csehek és németek harcát, még jobban kiélezték a két nép viszonyát. Igaz, Rádl eszméinek teljes sutbadobásával. De kérdés az is, vajjon Rádl tárgyilagosságra törekvő tanai tényleg beválnak-e, — ha akadt volna, aki alkalmazza őket... Vagy azoknak volt igazuk, akik szépités nélkül látták a cseh-német viszonyt és általában a köztársaság nemzetiségi helyzetét s úgy gondolták, hogy a szép szó helyett hasznosabb az erős kéz? Rádl elméletei ugyanoda vezettek volna, ahová Benes gyakorlata? Ha pedig így van, akkor ez az adott helyzet meddő voltában lelhet csak magyarázatot.

Rádl nemzetiségi szemlélete azonban mindig az eszményi magasságot fogja jelenteni a háború utáni cseh politikai gondolatvilágban.

RÁDL EMANUEL RÖL mindenekelőtt azt kell tudni, hogy erendően elismeri a nemzetiségek kollektív jogait, ezt a sokat vitatott természetes jogot, amelyet sem a párizskömyéki békeszerzödések, sem a csehszlovák alkotmány nem vettek tudomásul. Rádlnak a középEurópai szokástól teljesen eltérő fogalmai vannak az államról, a demokráciáról, így természetes, hogy más következtetésekre jut a nemzetiségi kérdés szemléleténél is. Rákinál az igazságos állam alapja az úgynevezett „szerződéses demokrácia“, melyben a nemzetiségek mint kollektívumok nem majorizálhatók. Eszménye az angolszász demokrácia — közbevetőleg: Masaryk is ezt vallotta ideáljának, mégis mennyire más konzekvenciákat vont le ebből Rádl! Rádlnál az állami szervezet az autonómiákon nyugszik, akárcsak Angliában, ahol az államhatalom nem tesz mást, csak összegezi a különféle társadalmi alakulatok, országok, nyelvek, ipari vállalatok, iskolák, munkásszervezetek és kereskedelmi vállalatok autonómiáját, illetve privilégiumait. A privilégiumot — írja Rádl — a kontinensen a demokrácia ellenlábasának tekintik, Angliában viszont ez volt a demokrácia kiindulópontja. Rádl Csehszlovákiában is csak az egyes nemzetiségek egyenjogú privilégiumainak, autonómiáinak alapján tudta elképzelni a demokráciát. Mert minél több az autonómia az államban, annál demokratikusabb az ország... Ilyen szellemben Rádl Masaryk demokráciáját sem fogadhatja el, mert elismeri ugyan, hogy Masaryk a demokrácia követelményének tartotta az autonómiát, de hibásan értelmezte ezt a nemzetiségekkel szemben. Masaryk — mondja Rádl — a nemzetiségeket csak politikai pártoknak tekintette és demokratikusnak tartotta azt is, ha más pártok — amelyek nem viselik szívükön a nemzetiségek érdekeit — a többség jogán felülkerekednek. Pedig a nemzetiség kollektív jogát eleve biztosítani kell, ez nem lehet a politikai hatalom játékszere.

Rádl egyáltalán nem hisz a csehek öszinte autonomista hajlamai-ban. Szerinte a csehek ugyan a háború előtt a cseh autonómia hívei voltak, de ebben kezdettől fogva lehetett valami egészségtelen, másképp mivel magyarázható, hogy a világháború egyszerre elfojtotta a csehek minden érzékét az autonómia iránt! Az államfordulat 1918-ban hasonló volt a fehérhegyi-csata utáni fordulathoz: ahogy akkor Ferdxnánd császár a dinasztia érdekében eltörölte az összes privilégiumokat, ugyanúgy a csehek a háború után az uralkodó cseh nemzet érdekében megszüntették az összes autonómiákat. Meglepő — írja tovább—, hogy mily könnyen és tiltakozás nélkül tagadták meg a csehek az elmúlt században ápolta ideáljaikat: kritika és minden indokolás nélkül; a nemzetgyűlés hatalmi szóval megszüntette a cseh korona országainak államjogi helyzetét, feloszlatták a tartománygyűléseket, a községi képviselőtestületeket, államosították a községi rendőrséget és az egészségügyet, a nemzetiségileg megosztott mérnöki kamarákat is egyesítették, Szlovákiát alávetették a prágai centralizmusnak és a nemzetiségi jogokat csak annyiban ismerték el, amennyire ezt a nemzetközi szerzödések követelték; kísérletek történtek az egyházi autonómiák elpusztítására is, egyedül Kárpátjának engedélyeztek olyanamolyan autonómiát, mert ezt előzetes szerzödéskötötte ki, de még ezt sem hajtották végre. Különösen jellemzőnek találja Rádl a régi

cseh és morva országgyűlés megszüntetését. Ezek az autonómia gyümölcsei voltak, § hogy indokolták a törvényhozók abszolutisztikus lépésüket? A törvény referense így beszélt: „Az országgyűlések törvényhozói és közigazgatási hatalmának megszüntetése nehéz viták tárgyát képezte. Örvendetes, hogy azok maradtak felül, akik a tartománygyűlés eltávolítását követelték. Mert megtartásukra nem voltak meggyőző érvek. A régi koronaországok nem lehettek alkalmas közigazgatási egységek. Ausztriában a tartományi autonómia, ott ahol többségben voltunk, nemzetiségünk védelméül szolgált, de ma már ezek a szempontok hiányoznak, így ideje, hogy más országokban bevált modern alapokon szervezzük újjá közigazgatásunkat.“ Amint látható — fűzi hozzá ehhez a jellemző törvényindokoláshoz Rádl — a törvényhozók egyáltalán nem gondoltak arra, vajjon az autonómia demokratikus-e vagy sem: az abszolutizmus ideológiájából vett érvel — „régén hasznunkra volt, most nem“ — megszüntették az autonómiát. Pszichológiailag ez a fordulat nagyon érdekes, s csak azt bizonyítja, milyen gyöngék voltak az autonómizmus gyökerei és milyen erősek a centralizmuséi...

A helyzet tehát az — szögezi le Rádl —, hogy a csehek, akik a háború előtt autonomisták voltak, most a centralizmust védik. A többi nemzetiségek viszont: a szlovákok, németek, magyarok, ruszinok az autonómia mellett vannak. Sóira senki élesebb kritikát nem írhatott volna a cseh centralizmusról. Cseh ember írta, aki élesen látta nemzete évszázados problémáit, a csehek és németek harcát, s a világháború cseheknek kedvező vége sem homályosította el tekintetét Józan, emelkedett tanáccsal akart szolgálni, amikor arra merte figyelmeztetni a szabadság örömeiben tobzódó nemzetét, hogy „ennek az államnak a jövője attól függ, mennyire valósítja meg a nemzetiségek autonómiáit.“ A nemzetiségi autonómia, szerinte, azon az elven alapszik, hogy „adjátok meg a nemzetiségnek, ami az övé, és az államnak, ami az államé!“ Úgy gondolta, csak az autonómiával biztosított szabadság teheti kívánatosná a köztársaság egyes nemzetiségei számára, hogy az államhoz akarjanak tartozni. Hiszen jól tudta, hogy ezen múlik minden, mert a nemzetiségeket akarattuk nélkül kebelezték be az államba. Célja tehát ugyanaz volt, mint Benes vagy Masaryk nemzetiségi elveinek, csak ajánlott módszerei különböztek, ő is — akárcsak Masaryk — a köztársaság szeretetére akarta nevelni az állampolgárokat, nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül. De az erőszakos centralizmus helyett a szabad autonómiákkal képzelte ezt elérhetőnek. Terveiben volt igazi humanizmus és demokrácia, de azzal persze ő sem számolt, hogy az önrendelkezési joguktól megfosztott nemzetekből csak évszázados erőszakos vagy önkéntes asszimilációval ölhető ki a meglévő nemzeti érzés, hogy helyet adjon az újnak.

Rádl gondolkodása is „svájci“ volt, olyan vegyes nemzetiségű államnak szerette volna látni Csehszlovákiát, ahol az állam közönszeretete összetartja a különféle nemzetekhez tartozó polgárokat, ő sem látta a Svájc és Csehszlovákia közti lényeges különbséget: Svájcban csak nemzetek töredékei élnek — franciák, németek, olaszok —, de nincs jelen olyan nemzet, melynek valamennyi elérhető tagja csak

Svájcban él — mint a csehek vagy szlovákok Csehszlovákiában. Csehszlovákia csak nemzeti állammá fejlődhetett, mert keletkezési célja és létének hivatása az volt, hogy a csehek és szlovákok országa legyen. Ezért hiúsult meg természetes törvényszerűséggel minden kísérlet is, amely nemzetiségi államot akart csinálni Csehszlovákiából. Ezt különben az 1938 szeptemberében kialakult helyzet is bizonyítja. Ezért nem merjük azt az állítást sem megkockáztatni, hogy esetleg másképp fejlődhetek volna a köztársaság nemzetiségi viszonyai, ha Rádl elvei jutottak volna érvényre. Rádl elvei mindenesetre használtak volna a németeknek, szlovákoknak, magyaroknak, ruszinoknak, lengyeleknek — és mérsékelték volna a cseheket, de nem hisszük, hogy végérvényesen megoldották volna a köztársaság nemzetiségi szerkezetéből adódó összes problémákat. Rádl szellemében egyet mindenesetre elértünk volna: hogy a „harcot.% amelyről könyvét írta — béke válthatta volna föl. Mert békességes légkörben vetődhetek volna föl ugyanazok a problémák, amelyek 1938 folyamán háborús rettegésbe kergették nemcsak Csehszlovákiát, hanem az egész világot.

KÜLÖN LAPRA TARTOZIK a szlovák és a ruszin autonómia kérdése. Igaz, csak részben, mert az ellenerők lényege itt is ugyanaz, mint akár a megtagadott szudétanémet területi önkormányzatnál: az állam félti egységét és integritását. Tragikus válságot jelenthet egy annyira öntudatos demokráciának, mint a csehszlovák demokrácia, hogy az állam területi épsége miatt kénytelen ellenezni minden demokrácia lényegét: az autonómiát. Ellenezni kénytelen még a szlovák és ruszin autonómiát is, pedig a szerződések be nem tartásának vádjá éri ezért. A szlovák és ruszin autonómiák pedig éppen ebben különböznek minden más csehszlovákiai autonómia-törekvéstől: akik követelik — szerződésekre támaszkodnak. Az idevonatkozó cseh vélemények is erre való tekintettel módosulnak, de ismétljük: az erők, amelyek a két autonómiát eddig megakadályozták, az ismertett körülményekben nyerne magyarázatot.

Míg a szudétanémeteknek és a magyaroknak soha senki sem ígért autonómiát Csehszlovákiában, addig a szlovákok és ruszinok szerződésekre hivatkozva követelheték a területi önkormányzatot. A szlovák autonómia-követelés az 1918 május 30-án Pittsburgban kötött szerződésre támaszkodik. Ezt a szerződést a csehek csak egyszer ismerték el — amikor aláírták. Azóta húsz év szívós politikai küzdelme sem tudta a szlovák autonómiát megteremteni. A csehek húsz év alatt általában a cseh-szlovák nemzetegységre hivatkoztak és a csehszlovák nemzeti állam programját látták keresztezve Hlinka néppártjának követeléséből, hogy az autonómiával Csehszlovákiát cseh-szlovák föderatív állammá változtassák. Érdekes Sobota Emil „Nemzetiségi autonómiák Csehszlovákiában?“ című szélsőségesen autonomistaellenes könyvének az a megállapítása, hogy a csehek és szlovákok legalább annyira egy nemzetet jelentenek, mint a „dunamenti“ és „erdélyi“ magyarok — amely körülmény szerint nyilván szintén az autonómia ellen szól... Bár tekintetbe véve, hogy az

„erdélyi“ magyarok ma nemhogy autonómiát nem élveznek a magyar államban, de idegen állam lakói, Sobota megjegyzése esetleg érvnek is számíthatna Magyarország revíziós törekvései mellett... Mert ha oly szoros a csehszlovák nemzet egység, hogy a csehek — a pittsburgi szerződés dacára — még a szlovák autonómia megadását sem tartották szükségesnek, mennyivel lenne kevésbé jogos az a magyar követelés, hogy a „dunamenti“ és „erdélyi“ magyarok egy országban közösen osszák meg sorsukat...

Tárgyilagosságra törekvő esdi hangot a szlovák autonómia dolgában is csak Rádltól hallhatunk, aki elismeri, hogy a „csehszlovák“ fogalmat mesterségesen alkották „praktikus politikai szükségből“. A csehszlovák szó — írja Rádl — első ízben talán 1917 január 12-én a nyugati hatalmak nyilatkozatában szerepel a világ előtt és Masaryk memoárjai szerint ezt az elnevezést Benessel, Stefánikkal és Osuskyval közösen fogadták el. Rádl szerint pedig: a csehszlovák köztársaság a háború alatt programmszerűen keletkezett, e programért agitálni kellett; a köztársaság részben hatalommal jött létre, részben tárgyalásokkal, szerződésekkel és ami a cseheket és szlovákokat illeti két — egymástól egy évezredig elválasztott — kultúra tudatos összekapcsolásával, ami nem magától jött létre, hanem amit a külföldi vezérek teremtettek meg. A cseheket és szlovákokat az alkotmány, a törvények, a kormány és hivatalok tartják össze, nem pedig az ösztönök — írja tovább Rádl — és a romantikus nemzetfogalom követői lázadoznak az ész eme uralma ellen. Csehországban hamar legyőzték a nemzet törzsi felfogását, legalábbis ebben a tekintetben; rámutatnak arra, hogy a „csehszlovák nemzet“ nemcsak ösztön, hanem ideál, a jövőnek szánt program, s hogy ezt a nemzetet még csak a csehek és szlovákok céltudatos együttműködésével kell megteremteni. A szlovákok viszont ezt a céltudatosságot erőszaknak tartják; a herderi nemzetfogalomhoz ragaszkodnak; követelik a külön szlovák nemzet és a cseh nemzet megkülönböztetését; rámutatnak a nagy nyelvi, kulturális, vallási különbségekre csehek és szlovákok közt és harcolnak a szlovák autonómiáért. Rádl ezek után pedig megjegyzi, hogy a „szlovák autonómia, kétségkívül, értelmes politikai program“. Tudja azt is, hogy a szlovák autonómia (aminek nem is kell egyet jelentenie Szlovákia autonómiájával) a „csehszlovák nemzetegység“ gyöngülését jelentené, s hogy ez a németek természetes erősödését is maga után vonná — de mindezek ellenére az autonómia mellett beszél. Igen, csakhogy akiktől függ a szlovák autonómia, azok távolról sem találták oly csekélységnek a csehszlovák nemzeti egység gyengítését mint Rádl — és nem is egyeztek bele a szlovák autonómiába. Inkább vették magukra a pittsburgi szerződés megszegésének vádját, vagy igyekeztek kétségbevonni e szerződés érvényét, vagy, ami még gyakoribb volt: ígéretekkel halmozták, el Hlinka Andrást.

A cseh-szlovák feszültség mindig kellemetlenül érintette a prágai kormányt, hiszen az állam ideológiai alapjait támadta a szlovák autonomisták nyakassága. A csehek szívük szerint a pittsburgi szerződés önkényes revíziójára hajlottak, viszont a Hlinka-pártba tömörült

szlovákság tömegeit sem látták szívesen az ellenzék táborában, különösen az utóbbi időben nem, amikor a szlovák néppárt autonomista frontba tömörült az erős szudétanémetekkel és magyarokkal. De a esdi politika a szlovák autonomistákkal szemben inkább a „leszerelés“ módszerét űzte, mintsem hajlandó lett volna e követeléseket egyszer is komoly mérlegelés tárgyává tenni. A cél az volt, hogy az autonoxnistákat megnyerjék a kormánykoalíciónak. Ilyen irányban indultak meg 1938 szeptember derekán is a tárgyalások.

Viszont vannak olyan tapasztalataink is, hogy egy autonómia alkotmányba iktatása nem is jelent oly sokat... A ruszin területi önkormányzatra gondolunk. Aki nem ismeri a csehszlovák alkotmányjogot, hanem csak Kárpátalját, az nem is sejtené, hogy ez az ország-rész mily nagyarányú önkormányzattal rendelkezik. Kárpátalja tulajdonképpen mint önkormányzati terület önként csatlakozott Csehszlovákiához és a fő- és társult hatalmak és a csehszlovák köztársaság között 1919 szeptember 10-én Saint Germain-en-Laye-ben kötött nemzetközi szerződés legszélesebb területi autonómiát kötött ki részére. A csehszlovák alkotmánylevel is mindjárt harmadik szakaszában emelte legmagasabb törvénnyé Kárpátalja autonómiáját. így tehát a ruszin autonómia nagy nemzetközi-jogi és alkotmányjogi múlttal bír, de annál kisebb Önkormányzattal a valóságban és jelenben. Ha a centralizmus a morva földek tőszomszédságában sem tudta az állam egységének és oszthatatlanságának veszélye nélkül elképzelni a szlovák autonómiát, még kevésbé tudta rászanni magát az állam keleti csücskében a kárpátaljai autonómia megvalósítására. Még ha az autonómiát alkotmánytörvény és nemzetközi szerződés írta is elő, amiről nem lehet azt mondani — amit Hodzsa Milán mondott egyszer a pittsburgi szerződésről — hogy jogilag nem, hanem csak erkölcsileg kötelez. A csehek nem is a kárpátaljai autonómia jogi alapjait vonták kétségbe, hanem a ruszin nép érettségét az önkormányzat gyakorlására. A ruszin nép érettségének elismerése azonban lassan már halad előre és Zadina miniszter 1938 szeptember 14-én Ungvárott kijelentette, hogy a kárpátaljai lakosság és a föld húsz év alatt oly fejlődésen ment keresztül, hogy most már megvannak a területi önkormányzat előfeltételei; 1939 május 8-ra meg is ígérte a kárpátaljai országgyűlés összehívását.

Azóta már a csehek kénytelenek voltak elfogadni a szlovák és ruszin autonómiának ma még világosan nem körvonalozott formáit. A fenti történeti tények bizonyára segítik a gondolkodó olvasót annak elképzelésében, minő jelentőséget lehet tulajdonítani ezen legújabb cseh gesztusoknak a jövőt illetőleg.

BORSODY ISTVÁN